

บทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน

โดยวิธีการมีส่วนร่วมของประชาชน



นายโอวาท สุทธนารักษ์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาดำเนินการตามหลักสูตรปริญญาครุศาสตรมหาบัณฑิต

ภาควิชาการศึกษาออกโรงเรียน

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พ.ศ. 2531

ISBN 974-568-591-7

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

014015

113815932

ROLES OF CHANGE AGENTS IN ORGANIZING EDUCATION
FOR COMMUNITY SELF-RELIANCE BY MEANS OF
PEOPLE'S PARTICIPATION

Mr. Ovat Suttanarak

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements

for the Degree of Master of Education

Department of Non-Formal Education

Graduate School

Chulalongkorn University

1988

ISBN 974-568-591-7

หัวข้อวิทยานิพนธ์

บทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเอง
ของชุมชน โดยวิธีการมีส่วนร่วมของประชาชน

โดย

นายไอวาท สุทธนารักษ์

ภาควิชา

การศึกษานอกโรงเรียน

อาจารย์ที่ปรึกษา

รองศาสตราจารย์อุ้นตา นพคุณ

อาจารย์ ดร. อุทัย คุลยเกษม

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของ
การศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโทบัณฑิต

.....คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

(ศาสตราจารย์ ดร.ถาวร วัชรภักย์)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ

(ศาสตราจารย์ ดร.รัตนา พุ่มไพศาล)

.....อาจารย์ที่ปรึกษา

(รองศาสตราจารย์อุ้นตา นพคุณ)

.....อาจารย์ที่ปรึกษา

(อาจารย์ ดร.อุทัย คุลยเกษม)

.....กรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ดร.ไพฑูรย์ สีนลารัตน์)



โอวาท สุทธนารักษ์ : บทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการจัดการศึกษาเพื่อการพึ่งตนเอง
 ของชุมชน โดยวิธีการมีส่วนร่วมของประชาชน (ROLES OF CHANGE AGENTS IN ORGANIZ-
 ING EDUCATION FOR COMMUNITY SELF-RELIANCE BY MEANS OF PEOPLE'S PARTI-
 CIPATION) อ.ที่ปรึกษา : รศ.อุ๋นตา นพคุณ และ อ.ดร.อุทัย ดุลยเกษม, 235 หน้า.

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาท 2 ด้าน ของผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการจัดการ
 ศึกษาเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน คือ ด้านการสร้างจิตสำนึกเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนและด้านการจัด
 องค์กรประชาชนเพื่อหนุนช่วยการพึ่งตนเองของชุมชนโดยวิธีการมีส่วนร่วมของประชาชน และศึกษาผลกระทบ
 ของบทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่มีต่อความเปลี่ยนแปลงของชุมชนในการทำอะไรน่าสวนผสม

ผลการวิจัยพบว่า

1. ผู้นำการเปลี่ยนแปลงมิได้จัดสรรบทบาทในการสร้างจิตสำนึกเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนขึ้น
 ภายในกลุ่มของตนอย่างเป็นทางการ หากแสดงบทบาทอย่างไม่เป็นทางการตามลักษณะเด่นของแต่ละคน
 ประกอบด้วยบทบาท 5 ด้าน คือ ด้านผู้นำกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลง ด้านผู้นำทางเทคนิคการเกษตร ด้าน-
 ผู้นำทางความคิด ด้านผู้นำทางการปฏิบัติ และด้านผู้นำทางการประชาสัมพันธ์ ผู้นำการเปลี่ยนแปลงใช้ 3
 กลวิธีที่สัมพันธ์กันในการสร้างจิตสำนึกเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน คือ การสาธิต การกระตุ้นให้คิด และการ
 ให้ความรู้ และใช้โอกาสหรือวาระอย่างไม่เป็นทางการในการสร้างจิตสำนึกเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนเป็น
 ส่วนใหญ่

2. ผู้นำการเปลี่ยนแปลงมีบทบาทในการจัดองค์กรประชาชน 2 องค์กรเพื่อหนุนช่วยการพึ่ง-
 ตนเองของชุมชน คือ กลุ่มเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำและกลุ่มนุ้ย ในกลุ่มเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำนั้น ผู้นำการเปลี่ยนแปลง
 มีฐานะเป็นส่วนหนึ่งของแกนนำในการจัดองค์กรร่วมกับหน่วยงานราชการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องและไม่สามารถ
 ช่างชิงการนำภายในองค์กรมาเป็นของตนได้ ประชาชนมีส่วนร่วมน้อยมากในการดำเนินงาน ส่วนในกลุ่มนุ้ย
 นั้น ผู้นำการเปลี่ยนแปลงมีบทบาทเป็นกลุ่มแกนในการจัดองค์กร ประชาชนมีส่วนร่วมในระดับสูงในทุกขั้นตอน
 ของการดำเนินงาน

3. ผลกระทบของบทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่มีต่อความเปลี่ยนแปลงของชุมชนในการทำ
 ไร่นาสวนผสมอยู่ในระดับน้อย โดยมีสาเหตุมาจากปัจจัยสำคัญประการหนึ่งคือ การขาดการจัดองค์กรภายใน
 กลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงเอง ทำให้ผู้นำการเปลี่ยนแปลงไม่สามารถยกระดับบทบาทของตนให้เป็นปัจจัยที่มี
 อิทธิพลเพียงพอต่อการสร้างผลกระทบดังกล่าวได้

ภาควิชา การศึกษานอกโรงเรียน
 สาขาวิชา การศึกษานอกระบบโรงเรียน
 ปีการศึกษา 2530

ลายมือชื่อนิสิต โอวาท สุทธนารักษ์
 ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา อ.อุ๋นตา นพคุณ
 อ.ดร.อุทัย ดุลยเกษม

OVAT SUTTANARAK : ROLES OF CHANGE AGENTS IN ORGANIZING EDUCATION FOR
COMMUNITY SELF-RELIANCE BY MEANS OF PEOPLE'S PARTICIPATION. THESIS
ADVISORS : ASSO. PROF. OONTA NOPAKUN AND UTHAI DULYAKASEM, Ph.D.235
PP.

This research was mainly aimed to study the two roles of change agents in organizing education for community self-reliance. Namely, their roles were concerned with developing consciousness for community self-reliance and organizing people's organization to support community self-reliance by means of people's participation. In addition, the another purpose of this research was to study the impacts of the roles of the change agents as mentioned on changes in community's integrated farming.

The findings can be summarized as follows :

1. The consciousness development role of the change agents was mostly informal and depends on their own leadership characteristics. These leadership characteristics were demonstrated in 5 ways; being the leader of change agents group, being the leader in agricultural technology development, being the leader in creative thinking, being the leaders in practice, and being the leaders in communication. The change agents employed three strategies to develop consciousness for community self-reliance. They were demonstration, idea stimulation, and giving knowledge. All strategies were informally inter-related.

2. The change agents organized two people's organizations to support community self-reliance, namely the Aquaculture Group and the Fertilizer Group. The change agents in the Aquaculture Group cooperated with some government officers to organize group. However, this group failed to operate independently without government officers' control since most people in the group are usually reluctant in participation. As for the Fertilizer Group, change agents can perform as a core group in organizing group and most people highly participate in every steps of the operation.

3. The impacts of the roles mentioned on changes in community's integrated farming is insignificant. The failure may be attributed to the lack of a suitable organization among change agents. Because of this drawback, change agents are unable to improve their roles to become some sufficient conditions on changes in community's integrated farming.

ภาควิชา การศึกษานอกโรงเรียน
สาขาวิชา การศึกษานอกระบบโรงเรียน
ปีการศึกษา 2530

ลายมือชื่อนิติต โอนตา นopakun

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา uthai dulyakasem

กิตติกรรมประกาศ

ใน เจ ล ภ ถ น ป ก ส ห ย
ส ท ธิ จ ร ส า ธ วิ ท า ริ ธิ ร
ร า ช า ว ร ก ฐ วิ ชิต ป ห ย
เอ โ ก จ เร มา ต ง ค ร ญ เ ฉ ว น า โ ค า ๓ 2 9 ๗



ถ้าไม่พบสหายที่เข้ากับตนได้
มีความประพฤติดี ฉลาด และเฉลียว
ก็ควรสัจจรไปคนเดียว
เหมือนพระราชาสละราชสมบัติเที่ยวไปองค์เดียว
หรือไม่ก็เหมือนพระยาช้าง
ละโซลงเที่ยวไปตัวเดียวในป่า
(เสฐียรพงษ์ วรรณปก, ผู้แปล 2527 : 408)

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้สำเร็จลุล่วงไปด้วยความยากลำบาก ทั้งนี้ เนื่องจากปัจจัยที่สำคัญ 2 ประการ ประการแรกเป็นปัจจัยทางด้านสภาวะวิสัย กล่าวคือ การนำวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพเข้ามาใช้ในการทำความเข้าใจต่อปรากฏการณ์ทางสังคมเพื่อถ่วงดุลย์กับการใช้วิธีการวิจัยเชิงปริมาณแบบปฏิฐานนิยม (Positivism) ที่แพร่หลายอยู่ทั่วไปในการวิจัยทางสังคมศาสตร์และการศึกษาไทยนั้น เพิ่งอยู่ในระยะบุกเบิกเมื่อประมาณ 2-3 ปีมานี้เอง (สุภางค์ จันทวานิช 2530 : 2 และ อมรา พงศาพิชญ์ 2530 : 3) การทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จึงเท่ากับเป็นความพยายามที่จะทวนกระแสของวิธีการวิจัยเชิงปริมาณซึ่งเป็นกระแสหลักที่ครอบงำวงการสังคมศาสตร์ไทยอยู่ในปัจจุบัน ประการที่สองที่สัมพันธ์กันซึ่งเป็นปัจจัยทางด้านอัตวิสัยก็คือ ภายใต้กระแสหลักดังกล่าว ผู้วิจัยเองก็ทำได้อยู่ในฐานะผู้เชี่ยวชาญในวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพแต่อย่างใด หากมีสถานภาพ เป็นเพียงนักเรียนน้อยที่ต้อง เรียนรู้เพื่อแสวงหาความชัดเจน ในวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพไป ในระหว่างกระบวนการวิจัยด้วย

แม้จะมีความยากลำบากดังกล่าว แต่วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ก็สำเร็จลุล่วงไปได้โดยได้รับความช่วยเหลือจากอาจารย์ที่ปรึกษาทั้ง 2 ท่าน คือ รองศาสตราจารย์ อุ่นตา นพคุณ และ ดร.อุทัย ดุลยเกษม ซึ่งต่างได้ให้ทั้งกำลังใจ กำลังปัญญา และเสียสละเวลาในการตรวจ - แก้ไขวิทยานิพนธ์ให้ถูกต้องสมบูรณ์ นับว่าอาจารย์ที่ปรึกษาทั้ง 2 ท่านนี้เป็นครู-กัลยาณมิตรที่คอยประคับประคองความเติบโตทางความคิดของผู้วิจัย ให้ความเมตตาและกระตุ้นให้ผู้วิจัยฮึกเหิม ไม่ยอมจำนนกับอุปสรรคต่าง ๆ ตลอดมา

ผู้วิจัยไม่ได้รับทุนอุดหนุนอื่นใดนอกจากภาษีของประชาชนซึ่งแปรออกมาในรูปของเงินเดือนที่ผู้วิจัยได้รับในระหว่างการลาศึกษาต่อ เป็นเวลา 2 ปีครึ่ง รวมเป็นจำนวนเงินกว่าแสนบาท หากไม่ได้รับทุนอุดหนุนเช่นนี้ ก็ยากที่วิทยานิพนธ์ฉบับนี้จะถือกำเนิดขึ้นมาได้ ความข้อนี้นับเป็น เครื่องเตือนสติให้ผู้วิจัยตระหนักในสถานภาพทางด้านการงานของตนเองว่าพึงกระทำตนให้มีความเป็นข้าราชการมากกว่าความเป็นข้าราชการแม้จะต้องสัญจรไปคนเดียวดังพุทธทวณะในธรรมบทที่ยกมาก็ตาม

ขอบคุณนักสู้และชาวบ้านแห่งชุมชนสากลที่ได้ให้ความ เป็นมิตรและเป็นแหล่งข้อมูลสำคัญในการวิจัยครั้งนี้ ขอขอบคุณครูวิเชียร-วรารักษ์ เจริญศิริชัย ที่เอื้อเฟื้อที่พักอาศัย คอยดูแลและห่วงใยในความเป็นอยู่ประจำวันของผู้วิจัยตลอดระยะเวลาที่อยู่ในภาคสนาม

คุณค่าทางวิชาการที่พึงมีของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ขออุทิศแด่ประชาชนส่วนใหญ่ผู้เสียเปรียบทางการศึกษาในสังคมไทย ผู้ซึ่งถูกลืมหรือละเลยความสำคัญจากยุทธศาสตร์การพัฒนาการศึกษาของรัฐ อันเป็นยุทธศาสตร์ที่มุ่งผลิตชนชั้นนำ (Elites) หรือคนส่วนน้อยในสังคมตลอดมา

หากผลการวิจัยนี้ไม่สามารถส่งผลกระทบต่อใน ระดับใดระดับหนึ่งต่อการแสวงหาความชัดเจนในยุทธศาสตร์การพัฒนาเพื่อการพึ่งตนเองให้มากยิ่งขึ้นแล้ว ก็นับเป็นความสูญเสียเปล่าทางการศึกษาที่ผู้วิจัยขอรับผิดชอบแต่ผู้เดียว

โอวาท สุทธนารักษ์



สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ	ฉ
สารบัญตาราง	ฉ
สารบัญแผนภูมิ	ท
บทที่	
1 บทนำ	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	5
ขอบเขตของการวิจัย	5
ความจำกัดของการวิจัย	6
คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย	6
ประโยชน์ที่จะได้รับการวิจัย	7
2 วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง	9
ความหมายและทฤษฎีเกี่ยวกับผู้นำการเปลี่ยนแปลง	9
1. ความหมายของผู้นำการเปลี่ยนแปลง	9
2. บทบาทและลักษณะของผู้นำการเปลี่ยนแปลง	12
ความหมายและทฤษฎีเกี่ยวกับการพึ่งตนเองของชุมชน	15
1. ความหมายของการพึ่งตนเอง	15
2. เงื่อนไขในการพึ่งตนเองของชุมชน	19
ความหมายและทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชน	22
1. ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชน	22
2. ขั้นตอนและระดับการมีส่วนร่วมของประชาชน	23
ความหมายและทฤษฎีเกี่ยวกับจิตสำนึก	25
ความหมายและทฤษฎีเกี่ยวกับองค์กรประชาชน	30

บทที่

หน้า

งานวิจัยที่เกี่ยวกับการพึ่งตนเองและการมีส่วนร่วมของประชาชน	33
สรุป	36
3 วิธีดำเนินการวิจัย	37
การศึกษาเอกสาร ตำรา และรายงานการวิจัยต่าง ๆ	37
การกำหนดประชากรและกลุ่มตัวอย่างประชากร	37
การสร้างและเลือกเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	39
การเก็บรวบรวมข้อมูล	40
1. การเข้าไปอาศัยอยู่ในชุมชน	40
2. การเก็บรวบรวมข้อมูล	41
3. ระยะเวลาที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล	43
การวิเคราะห์ข้อมูล	44
1. ประเด็นในการวิเคราะห์	44
2. หน่วยที่ใช้ในการวิเคราะห์	44
3. การเสนอผลการวิเคราะห์	44
4 ผลการวิเคราะห์ข้อมูล	47
ตอนที่ 1 : ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับชุมชนสาคลี	47
1. ลักษณะทางกายภาพ	47
2. ประวัติชุมชน	51
3. ลักษณะทางเศรษฐกิจ	52
4. ลักษณะทางสังคม	58
5. ลักษณะทางการเมือง	63
6. ระดับการพัฒนาของชุมชน	65
7. ความเปลี่ยนแปลงของชุมชนสาคลี	
สรุป	

ตอนที่ 2 : ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับโรงเรียนสาคลีวิทยา	75
1. ประวัติของโรงเรียนสาคลีวิทยา	75
2. บทบาทของคณะกรรมการศึกษาในการมีส่วนร่วม จัดกิจกรรมของโรงเรียน	78
3. ปัจจัยแห่งความร่วมมือของคณะกรรมการศึกษา	80
4. บทบาทของโรงเรียนสาคลีวิทยาในด้านความสัมพันธ์ กับชุมชนและการมีส่วนร่วมของประชาชน	83
5. ความเปลี่ยนแปลงและความขัดแย้งที่เกิดขึ้น	84
6. โรงเรียนสาคลีวิทยาในปัจจุบัน	87
สรุป	88
ตอนที่ 3 : ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับโครงการไร่นาสวนผสม	89
1. โครงการไร่นาสวนผสมในระดับบ้านพักเด็ก	89
2. โครงการไร่นาสวนผสมในระดับโรงเรียน	98
3. โครงการไร่นาสวนผสมในระดับชุมชน	102
สรุป	103
ตอนที่ 4 : ภูมิหลังของผู้นำการเปลี่ยนแปลง	105
1. ครูรินทร์	105
2. น้ำแฉ่ม	110
3. หมอแค้น	113
4. ลุงพร	115
5. ครูวิเชียร	118
6. ครูจรินทร์	120
7. ทิศชอบ	122
8. สุนทร	125
9. ทิศเชิด	126
สรุป	129

ตอนที่ 5 : บทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการสร้างจิตสำนึก	
เพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน	133
1. การสร้างจิตสำนึกเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน	
ในกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลง	134
2. รูปแบบการจัดสรรบทบาทของกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลง	
ในการสร้างจิตสำนึกเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน	137
3. บทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการสร้างจิตสำนึก	
เพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนด้วยกลวิธีต่าง ๆ	141
4. โอกาสหรือวาระที่กลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงใช้ในการ	
สร้างจิตสำนึกเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน	156
สรุป	157
ตอนที่ 6 : บทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการจัดองค์กร	
ประชาชนเพื่อหนุนช่วยการพึ่งตนเองของชุมชนโดย	
อาศัยยุทธศาสตร์การมีส่วนร่วมของประชาชน	159
1. กลุ่มเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ	161
2. โครงการสงเคราะห์เกษตรกรสาครลี (กลุ่มนุ้ย)	169
ตอนที่ 7 : ผลกระทบของบทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลง	
ที่มีต่อความเปลี่ยนแปลงของชุมชนในการทำไร่นาสวนผสม	173
1. บริบททางชุมชนในการทำไร่นาสวนผสม	174
2. ผลกระทบของบทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่มีต่อ	
ต่อความเปลี่ยนแปลงของชุมชนในการทำไร่นาสวนผสม	178
สรุป	184
5 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	185
สรุปผลการวิจัย	185
อภิปรายผลการวิจัย	196
ข้อเสนอแนะทั่วไป	212
ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป	215

บรรณานุกรม	216
ภาคผนวก	228
ประวัติผู้เขียน	235

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1	แสดงอาชีพหลักของประชากรในชุมชนสาคลี	52
2	แสดงการถือครองที่ดินของประชากรในชุมชนสาคลี	53
3	แสดงความสัมพันธ์ระหว่างอาชีพหลักกับการถือครองที่ดิน ในชุมชนสาคลี	55
4	แสดงช่วงเวลาการทำนาของชาวนาในรอบปี (ทำนาคำควบคู่ กับนาปี)	
5	แสดงช่วงเวลาการทำงานของชาวนาในรอบปี (ทำนาปรัง)	
6	ผลการประเมินระดับการพัฒนาของหมู่บ้าน ปี 2530	

สารบัญแผนภูมิ

แผนภูมิที่	หน้า
1 แสดงองค์ประกอบของการใช้เครื่องมือต่าง ๆ ในการพัฒนา เพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน	21
2 แสดงกระบวนการเกิดจิตสำนึกตามการอธิบายของสำนัก มาร์กซิสต์	29
3 แสดงวิธีดำเนินการวิจัย	46
4 แผนที่อำเภอเสนา	48
5 แสดงอาณาเขตและลักษณะการตั้งบ้านเรือนของชุมชนสาคลี	49
6 แสดงความเปลี่ยนแปลงของชุมชนสาคลีจากอดีตถึงปัจจุบัน	72
7 แสดงบริเวณโรงเรียนและแหล่งเกษตรกรรมโครงการไร่นาสวนผสม ระดับโรงเรียน	101
8 แสดงการขยายตัวของโครงการไร่นาสวนผสมในระดับต่าง ๆ	103
9 แสดงระบบเครือข่ายในกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลง	131
10 แสดงกระบวนการสร้างจิตสำนึกเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน ในกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลง	136
11 แสดงองค์ประกอบของกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงตาม ความสัมพันธ์ของสมาชิกในกลุ่มฯ	137
12 แสดงรูปแบบการจัดสรรบทบาทอย่างไม่เป็นทางการของ ผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการสร้างจิตสำนึกเพื่อการพึ่งตนเอง ของชุมชน	138
13 แสดงบทบาทของกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการสร้างจิตสำนึก เพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนด้วยกลวิธีต่าง ๆ	154
14 แสดงความสัมพันธ์ของกลวิธีต่าง ๆ ในการสร้างจิตสำนึกเพื่อ การพึ่งตนเองของชุมชน	155

แผนภูมิที่

หน้า

15	แสดงผลกระทบของบทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลง ร่วมกับปัจจัยอื่น ๆ ที่มีต่อความเปลี่ยนแปลงของชุมชนในการ ทำไร่นาสวนผสม	183
16	แสดงวิธีการปลดหนี้สินของทิดเชิดโดยการทำไร่นาสวนผสม	204